

## مهاجرت و تحرک اجتماعی

(مطالعه موردی شهر آزادشهر ۷۷-۱۳۷۶)

پژوهشگر: محمد رضا گنجی

مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد آزادشهر

کارشناس آسیبهای اجتماعی سازمان بهزیستی استان گلستان

### چکیده

مجموعه حاضر با عنوان (مهاجرت و تحرک اجتماعی) پروژه ای است که پژوهشگر در قالب رساله دوره کارشناسی ارشد خود به صورت موردی در شهر آزادشهر، در سال ۱۳۷۶ به انجام رسانده و در تهیه و تنظیم آن از روش پیمایشی بهره برده و مطالب را در چهار فصل جمع آوری و دسته بندی نموده است.

در فصل اول کلیات تحقیق شامل: بیان مسئله، اهمیت و ضرورت، اهداف، قلمرو، فرضیه ها، تکنیک های تجزیه و تحلیل اطلاعات و محدودیت های تحقیق در فصل دوم ادبیات تحقیق شامل: ادبیات نظری، تجربی و چهارچوب نظری تحقیق. در فصل سوم داده های تحقیق شامل: توصیف جامعه نمونه، مقایسه و تحلیل داده ها و آزمون فرضیه ها. در فصل چهارم خلاصه، نتیجه گیری و پیشنهادات.

این پژوهش با توجه به اهمیت مسئله بویژه در جامعه مورد مطالعه به لحاظ رشد بالای مهاجرت و با نیت بررسی نقش مهاجرت در چگونگی تحرک اجتماعی افراد مهاجر و مقایسه این افراد با نسل قبل از خودشان جهت نیل به اطلاعات سودمند و کاربرد آن در برنامه ریزی بهینه صورت گرفته است. نتایج به دست آمده حاکی از آن است که مهاجرت مهاجرین به شهر موجب تحرک اجتماعی اغلب آنها (حدود ۸۰٪) در بعد صعودی و در زمینه های مختلف بویژه در رابطه با سطح سواد، شغل، نحوه گذراندن اوقات فراغت و رعایت تنظیم خانواده شده و بطور کلی زمینه برخورداری آنها از یک رفاه نسبی برتر را فراهم آورده است.

واژه های کلیدی: تحرک اجتماعی و انواع آن شامل:

(تبادلی، ساختاری، بین نسلی، درون نسلی، افقی و عمودی). مهاجرت و انواع آن شامل:

(خارجی و داخلی، موقت و دائم، فردی و جمعی، اختیاری و اجباری)

مقدمه:

بالایی دارد، به طوری که جمعیت آن در کمتر از ۴۰ سال، بیش از ۸ برابر گردیده است.

حال مسئله ای را که تحقیق حاضر بدان پرداخته مطالعه تحرک اجتماعی مهاجرین پس از مهاجرت به این شهر طی دهه ۷۵-۱۳۶۵ می باشد، که سعی دارد ضمن مطالعه تئوریک مهاجرت و تحرک اجتماعی و آگاهی از رابطه آن دو، به بررسی میدانی این رابطه جهت دستیابی به پاسخی برای پرسش های زیر بپردازد که آیا پس از مهاجرت تحولی در وضع اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مهاجرین به وقوع پیوسته؟ در چه سمت و چه سویی؟ آیا تحرک اجتماعی عمودی (صعودی و نزولی) بوده و یا افقی... و در چه زمینه هایی مشاهده می گردد؟ که تمامی این سئوالات در قالب چند فرضیه مطرح و مورد تبیین و پاسخگویی قرار می گیرد.

#### اهمیت تحقیق

پژوهش حاضر از چند جنبه دارای اهمیت است. نخست اینکه موضوع مورد بررسی تا آنجا که پژوهشگر اطلاع دارد، تا کنون مطالعه و تحقیقی پیمایشی را در کشورمان تجربه نکردیم که این خود اهمیت ویژه ای را بکار می دهد. دوم اینکه مطالعه و بررسی چگونگی وضعیت اقتصادی اجتماعی و فرهنگی مهاجرین بین دو نسل و ارزیابی و مقایسه بین آنها، اطلاع و آگاهی مفیدی را به پژوهشگر و خوانندگان صاحب نظر می بخشد.

#### اهداف تحقیق

اهداف عام: در قالب مباحث تئوریک جهت دستیابی به نظریات جامعه شناسانه در تائید تحرک اجتماعی به دلیل تحرک جغرافیایی (مهاجرت) و شناخت علل اساسی و شکل گیری مهاجرت های داخلی می باشد.

مهاجرت از جمله پدیده های اجتماعی است که قدمتی همسو با حیات اجتماعی بشر دارد. مهاجرت در شکل امروزی از قرن هیجدهم میلادی همزمان با آغاز انقلاب صنعتی ابتدا در کشورهای صنعتی و سپس در قرن بیستم در جوامع جهان سوم شکل گرفت. در غرب انباشت علوم و فنون موجب پیدایش ماشین شد که این خود از طرفی در شکل گیری کارخانجات در شهرها و ضرورت بهره گیری بیشتر از نیروی انسانی و از سوی دیگر با نفوذ به بخش کشاورزی، نیروی انسانی مازاد را موجب شد که برای کار و درآمد روانه شهرها شدند. در سوی دیگر جهان یعنی جوامع جهان سوم در قرن بیستم با ورود علوم و کشفیات جدید، خصوصاً در زمینه بهداشتی میزان مرگ و میر در آنها کاهش و رشد جمعیت افزایش یافت- ورود صنایع مونتاژ و گسترش گرایش به شهرنشینی به روند مهاجرت سرعت بیشتری داد. در کشور ایران هم بنا به همین دلایل و نیز اصلاحات ارضی و... مهاجرت از سال ۱۳۳۵ شدت می گیرد که در فاصله سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۵ به اوج خود (۲۲/۶ درصد) می رسد. (۱) پس از انقلاب اسلامی نیز با توجه به اینکه سیاست هایی در جهت رفاه روستائیان انجام گرفت اما مهاجرت باز هم روند مستمر خود را طی نمود ولی با سرعت کمتر که این امر (مهاجرت) توجه مسوولان، محققان و دانشگامیان را به خود جلب کرد و باعث شناسایی عوامل و پیامدهای این پدیده بپردازد. در همین رابطه استان گلستان از جمله مناطقی است که مهاجرت های داخلی در آن بیشتر صورت می گیرد. شهر آزادشهر در منتهی الیه شرقی این استان نیز از جمله شهرهایی است که روند مهاجرت در آن سرعت و شدت

کرامرزوی (V2) و سی (C) جهت بیان شدت همبستگی بین متغیرهای فرضیه استفاده گردیده است.

#### ادبیات تحقیق

##### الف- تحرک اجتماعی

تعاریف متعددی از تحرک اجتماعی توسط صاحبان نظران انجام شده که از آن جمله می توان به «گذار، افراد از یک گروه به گروه دیگر و پدیده دگرگونی در پایگاه اجتماعی یک گروه یا یک شخص و دستیابی آنان به شرایط، اوضاع و نقش های دیگر را» (۲) اشاره نمود.

بدین ترتیب با توجه به تعاریف می توان هر نوع تغییر در زندگی اجتماعی، عوامل و عناصر وابسته به آن که ایجاد شود تا افراد و گروه ها در نردبان سلسله مراتب اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی به بالا یا به پایین جابجا گردند، را تحرک اجتماعی نامید. تحرک اجتماعی در جوامع مختلف بسته به شرایط حاکم و امکانات موجود شکل می گیرد لذا جوامع را می توان از نظر قابلیت پذیرش تحرک اجتماعی به جوامع باز و بسته تقسیم کرد که البته جوامع کاملاً باز و بسته صورت واقعیت ندارد. در جوامع باز معمولاً همه افراد از فرصت های برابر برخوردارند و تحرک اجتماعی در پایگاه اجتماعی محول افراد خلاصه نمی شود. در حالی که در جوامع بسته و سنتی با توجه به خشکی و انعطاف ناپذیری ساختار اجتماعی، تحرک اجتماعی افراد تابعی از پایگاه اجتماعی محول آنهاست. (۲) تحرک اجتماعی انواعی دارد که از آن جمله می توان به تحرک تبدیلی (۴)، تحرک ساختاری (۵)، تحرک بین نسلی (۶) و درون نسلی (۷)، تحرک افقی (۸) و تحرک عمودی (۹) اشاره نمود.

توجه و مطالعه در نظریات صاحبان نظرانی چون سوروکین، روگوف، لیپست و بندیکس، توماس فوکس و

اهداف خاص: در قالب مطالعه و بررسی جامعه

آماري برای پاسخ به این پرسش اساسی که آیا مهاجرت مهاجرین به این شهر (آزادشهر) به تحرک اجتماعی آنان منتهی شده؟ و اینکه تحرک اجتماعی در کدام یک از مولفه های خود (سطح سواد، تغییر شغل، پدیده چند شغلی، اشتغال همسر، تغییر نحوه گذران اوقات فراغت و رعایت تنظیم خانواده) باز تاب روشنی داشته و روابط اجتماعی بین این مولفه ها چگونه است.

#### فرضیه های تحقیق

مهاجرت مهاجرین به شهر موجب افزایش سطح سواد، تغییر شغل، شکل گیری پدیده چند شغلی، اشتغال همسر، تغییر نحوه گذران اوقات فراغت و رعایت تنظیم خانواده آنها می شود.

#### روش تحقیق

در این تحقیق از دو روش کتابخانه ای و پیمایشی (Survey) استفاده شده و ابزار جمع آوری اطلاعات را علاوه بر پرسشنامه، مشاهده و مصاحبه نیز تشکیل داده است. جامعه آماری شامل تمامی خانوارهای مهاجرینی که طی دهه ۷۵-۱۳۶۵ به آزادشهر مهاجرت کرده و اکنون نیز سکونت دارند، است. این رقم با استفاده از فرمول جمعیتی محاسبه و معادل ۱۰۷۲ خانوار می باشد، که تعداد ۱۳۰ خانوار از آنها به روش تصادفی سیستماتیک به نسبت جمعیت مناطق مختلف به عنوان نمونه آماری انتخاب گردید. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش های آمار توصیفی برای طبقه بندی و توصیف در قالب جداول یک بعدی که امکان مقایسه اطلاعات بین زیر جامعه های آماری نیز وجود دارد و از روش های آمار استنباطی از جمله کسای دو (X2) Q،

مهاجرتها در شکلهای متعددی از جمله خارجی و داخلی، موقت و دائم، فردی و جمعی، اختیاری و اجباری و ... در سطح جوامع صورت می گیرند. در رابطه با مهاجرت فیندلی به دو دیدگاه اشاره دارد. دیدگاه اول مهاجرت را امری عقلایی، برنامه ریزی شده و فعال و پویا دانسته و مهاجرین را دارای تحرک بیشتری می داند. اما دیدگاه دوم به دلیل تلقی مهاجرت به عنوان یک واکنش نسبت به محیط و عوامل اجتماعی، آن را غیر فعال محسوب کرده و مهاجرین را افرادی می داند که به دلیل مواجه شدن با مشکلات زندگی اجتماعی، خانه و محل زندگی خود را ترک کرده اند. (۱۹) به هر حال با توجه به دیدگاه ها و نظریات موجود می توان مهاجرت را ناشی از عوامل چور توسعه نابرابر، عدم تطابق انسان با محیط و تأمین نیازهای اشتغال، عوامل دافعه و جاذبه در مبدأ و مقصد و ... دانست، که در این میان اکثر صاحب نظران عوامل اقتصادی (اشتغال و درآمد) را عمده و اساسی تشخیص داده اند.

#### نتایج تحقیق

اطلاعات جمع آوری شده پس از تفسیر و مقایسه (بین مهاجرین و پدران آنها)، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و نتایج بدست آمده صحت فرضیه های ارائه شده را مورد تأیید قرار دادند نتایج بدست آمده را می توان به طور مختصر به شرح زیر بیان داشت:

بیشترین تعداد مهاجرین این شهر را افرادی تشکیل می دهند که در سنین پایین تر از ۳۰ سالگی قرار دارند و اگر چنانچه تا ۴۰ سالگی را مد نظر قرار دهیم، اکثریت آنها افراد زیر ۴۰ سال می باشند که بیش از ۸۵ درصد مهاجرین در این محدوده سنی قرار دارند.

از نظر سطح سواد، در میان مهاجرین مورد بررسی فقط ۱۰ درصد آنان بیسواد بوده اند، در حالی که

اس.ام. میلر، مک کلیند، ویلبر مور، بلاو و دانکن و کارل دوچ موجب می شود تا بتوانیم عوامل و منابع مختلفی را که کما بیش اکثر این صاحب نظران در آنها هم عقیده بوده و در تحرک اجتماعی تاثیر گذار می باشند را برای درک بهتر و در دو دسته عوامل فردی و گروهی قرار دهیم که عبارتند از:

الف) عوامل فردی: ۱- آموزش و پرورش (۱۰)، ۲- تأخیر در پاداش (۱۱): به تأخیر انداختن پاداشهای فوری و آنی در جهت کسب پاداشهای مطلوب آتی (۱۲)، ۳- خانواده و ازدواج (۱۳)، ۴- انگیزه پیشرفت (۱۴): اعتقاد فرد به تحول و تکامل زندگی اجتماعی و پیشرفت به عنوان محرک او را در تلاش بدستیابی شغل مناسب و درآمد بیشتر با تحصیلات بالاتر تشویق میکند. (۱۵) ب) عوامل گروهی: ۱- تحرک کاستی (۱۶)، ۲- تحرک دورانی نخبگان (۱۷)، ۳- فرهنگ متقابل جوانان.

ب) مهاجرت:

مهاجرت در مفهوم کلی جایجایی اقامت انسانها در واحدهای جغرافیایی، می تواند علل و عوامل متعدد و متفاوتی داشته باشد. اما در یک جمله می توان گفت که، ((توسعه ناموزون به مهاجرت می انجامد)) (۱۸) زیرا توسعه ناموزون موجب توزیع ن نابرابری امکانات و فرصت های شغلی، آموزشی، بهداشتی و درمانی، خدماتی و رفاهی و ... مناطق مختلف یک کشور شده و شکاف موجود بین فقیر و غنی و شهری و روستائی را عمیق تر می نماید و از آنجایی که انسانها در تلاش هستند تا کیفیت زندگی خود و خانواده را بهبود بخشند، ناگزیرند از مناطق فقیرتر به مناطق غنی تر مهاجرت نمایند.

درآمد در محیطی مستقل از محیط خانه می نمایند. در حالی که مادران این مهاجرین فقط کمی بیش از ۲۰ درصد به کار و فعالیت در روستا اشتغال داشته اند، که آن هم در جوار کارهای دیگر نظیر صنایع دستی بوده است.

در ارتباط با چگونگی گذراندن اوقات فراغت، تفاوت چشمگیری میان پدران مهاجرین و خود مهاجرین مشاهده می گردد به طوری که بیشتر پدران اوقات فراغت خود به استراحت در منزل سپری می کرده اند و پس از آن کار و دیدار از اقوام و خویشان اوقات فراغت آنان را پر می کرده است. مطالعه و رفتن به پارک و سینما به هیچ میزانی در نحوه گذراندن اوقات فراغت آنان مشاهده نمی گردد. در حالی که فرزندان آنها پس از مهاجرت به شهر، در نحوه گذراندن اوقات فراغتشان تغییرات قابل توجهی مشاهده می شود، هر چند که زمان اوقات فراغت آنان نسبت به پدران کمتر بوده اما شیوه گذران آن متمایز از آنهاست، به این وجود استراحت در منزل، دیدار از اقوام و خویشان و کار در گذران اوقات فراغت آنان مشاهده می شود، اما از نظر میزان نسبت به پدران خود کمتر می باشد. کمی بیش از ۳۹ درصد آنان، با مطالعه و رفتن به پارک و سینما که از مظاهر فرهنگ شهری و شهر نشینی است، اوقات فراغت خود را سپری نموده اند. این امر بیانگر این است که افزایش سطح سواد و نوع شغل و زندگی در شهر، فاکتورهایی هستند که موجب تغییر نگرش و رفتار مهاجرین در شهرها می گردند.

یکی از اثرات سودمند مهاجرت بر مهاجرین کاهش میزان باروری در میان آنان می باشد، اطلاعات گرد آوری شده در این تحقیق مشخص می سازد که مهاجرین پس از مهاجرت به شهر نسبت به رعایت تنظیم خانواده اقدامات مقتضی را به عمل می آورند. همچنان که داده های

در میان آنان ۵۰/۷۷ درصد در سطح سواد بین متوسط تا لیسانس و بالاتر قرار داشته اند. این امر نشان می دهد که مهاجرین، از نظر سطح سواد از تحرک بسیار بالایی نسبت به پدران خود برخوردار بوده اند. به طوری که در میان پدران مهاجرین ۴۶/۱۵ درصد بیسواد، ۱۰ درصد دارای سطح متوسط و بقیه در سطح ابتدایی و راهنمایی قرار داشته اند.

از نظر اشتغال، اکثر مهاجرین قبل از مهاجرت به آزادشهر دارای شغل بوده و در فعالیتهای چون کشاورزی، دامداری و کارگری اشتغال داشته و تعدادی نیز کارمند و یا در بخش خدمات مشغول بوده اند. از این افراد ۲۷/۷ درصد اعلام نموده اند که علاوه بر فعالیت در شغل اصلی در مشاغل دیگری نیز به فعالیت نیز پرداخته تا درآمدی بیشتری کسب نمایند. پس از این که این افراد به شهر مهاجرت می کنند بیش از ۲۵ درصد آنان مبادرت به تغییر شغل می نمایند. فراوانی موجود در جدول نشان می دهد که مهاجرین پس از مهاجرت ۴۸/۴۶ در مشاغل غیر یدی (کارمندی، خدماتی) مشغول به فعالیت می گردند و بقیه در همان مشاغل قبلی (کشاورزی، کشاورزی- دامداری و کارگری) بکار و فعالیت خود ادامه می دهند. در یک مقایسه کلی بین مهاجرین و پدران آنها، مشخص می شود که مهاجرین نسبت به پدران خود پس از مهاجرت به شهر از تحرک اجتماعی نسبتاً چشمگیری برخوردار شده اند، این تحرک علاوه بر نوع، در دستیابی به شغل دوم نیز کاملاً مشهود است.

تأثیر مهاجرت بر تحرک شغلی مهاجرین علاوه بر خود مهاجرین، بر همسران آنها نیز چشمگیر است. به طوری که پس از مهاجرت به شهر، بیش از ۳۰ درصد همسران مهاجرین مبادرت به کار و فعالیت برای کسب

۴- ایجاد جاذبه های شهری از جمله تاسیس مراکز آموزشی، فرهنگی، تفریحی، بهداشتی و... مناسب در روستاهای بزرگ و یا در یک روستا که نسبت به روستاهای مجاور خود مرکزیت دارد، جهت تعالی و رشد فرهنگی، آموزشی و بهداشتی روستائیان و فرزندان آنها..

۵- رادیو، تلویزیون و دیگر وسائل ارتباط جمعی با برنامه های مخصوص روستائیان و بیان مسائل و مشکلات آنان، در راه رشد و توسعه مناطق روستایی تلاش نمایند.

۶- آموزش و ترویج علوم و فنون جدید در روستاها با توجه به اهداف توسعه و در راستای سرعت بخشیدن به آن.

۷- خدمتگزاران به مناطق روستایی مورد تشویق مسئولین قرار گیرند.

مشخص نموده کمی بیش از ۲۹ درصد مهاجرین مورد مطالعه یا فاقد فرزند بوده و یا حداکثر یک تا دو فرزند بیشتر نداشته اند در حالی که چنین موردی در مورد پدران آنها مشاهده نمی شود و برعکس ۱۰ درصد پدران مهاجرین دارای ۹ فرزند یا بیشتر بوده اند، که چنین موردی در میان فرزندان آنها ملاحظه نمی گردد. همچنین اکثر پدران مهاجرین (۹۰ درصد) تعداد فرزندان آنها بین ۳ تا ۸ فرزند بوده ولی در میان مهاجرین ۷۰/۷۷ درصد دارای این تعداد فرزند می باشند.

در یک جمع بندی کلی می توان گفت که مهاجرت مهاجرین به شهر موجب تحرک اجتماعی (صعودی) اغلب آنان در زمینه های مختلف و بیشتر در سطح سواد، شغل، نحوه گذران اوقات فراغت و رعایت تنظیم خانواده شده، به طوری که ۸۰ درصد مهاجرین رضایت خود را از مهاجرت اعلام نموده اند.

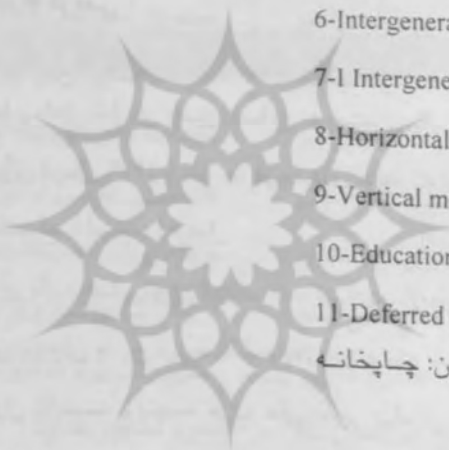
#### پیشنهادات

با توجه به یافته های حاصل از مطالعه پیمایشی در میدان تحقیق، پیشنهادات زیر ارائه می گردد:

- ۱- عوامل دافعه روستایی را مسئولین، شناسایی و نسبت به رفع آن تا حد امکان اقدام نمایند.
- ۲- دولت و یا بخش خصوصی، با ایجاد صنایع و کارخانجاتی که نیاز به مواد اولیه محصولات کشاورزی یا دامداری دارند، وضعیت اقتصادی- اجتماعی روستائیان را بهبود بخشند.
- ۳- بهره برداری از معادن و منابع زیر زمینی و رو زمینی را در مناطق روستایی فعال و در این زمینه از وجود روستائیان نیازمند به کار و درآمد بیشتر استفاده نمایند و بدین طریق می توان زمینه تحرک اجتماعی روستائیان را در همان مناطق روستایی فراهم ساخت.

## منابع:

- ۱- ر.ک: علی اصغر مهاجرانی، ((بررسی مهاجرت‌های داخلی در ایران))، رشد آموزش اجتماعی، شماره ۱۴-۱۳ (پاییز و زمستان ۱۳۷۱)، ص ۱۹.
- ۲- آلن بیرو، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، (تهران: انتشارات کیهان ۱۳۶۷)، ص ۳۶۶.
- ۳- ر.ک ملوین تامین، جامعه شناسی قشر بندی و نابرابری اجتماعی، ترجمه عبدالحسین نیک گهر، (تهران: انتشارات توتیا، ۱۳۷۳)، ص ۱۴۷.
- 4-Exchange mobility.
- 5-Structural mobility.
- 6-Intergenerational mobility.
- 7-1 Intergenerational mobility.
- 8-Horizontal mobility.
- 9-Vertical mobility.
- 10-Education.
- 11-Deferred Gratification.
- ۱۲- فرهنگ هلاکویی، جامعه امروز، (تهران: چاپخانه جلابی، ۱۳۵۶)، ص ۲۶۲.
- 13-Family and marriage.
- 14-Acherment motivation.
- ۱۵- همان مأخذ، ص ۲۶۳.
- 16-Caaste mobility.
- 17-Elit circular mobility.
- 18-From the: ((Stote of world population)) – UNFPA – 1992 – P 1.
- ۱۹- ر.ک: فیندلی، برنامه ریزی مهاجرت‌های داخلی، ترجمه: عبدالعلی لهسایی زاده، (شیراز: دانشگاه شیراز، ۱۳۷۳)، ص ۳۰-۳۱.



ژوئیه ماه سوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
رتال جامع علوم انسانی